EETTISET TOIMINTATAVAT ARKISTO-ORGANISAATIOISSA

KAM-juridiikkaryhmän suositus

CC BY 4.0

Versio 1.0, 4.11.2026

Työryhmä: Outi Hupaniittu (pj, SKS), Erika Lauri (KA), Kristina Linnovaara (SLS), Jonas Lång (SLS), Virva Salama (Kansallisgalleria), Åke Söderlund (Ålands landskapsarkiv)

1. Arkistojen rooli suomalaisessa yhteiskunnassa

Arkistojen tehtävänä on tallentaa, säilyttää ja asettaa käytettäväksi ympäröivää yhteiskuntaa kuvaavaa kulttuuriperintöä. Arkistojen vastuulla on huolehtia siitä, että kulttuuriperintö heijastaa kutakin aikaa moninaisesti ja monipuolisesti. Arkistojen tulee toimia tiiviissä yhteistyössä eri yhteisöjen kanssa sekä aineiston tallentamisen että käytettäväksi asettamisen yhteydessä. Arkistoaineistojen merkitys kulttuuriperintönä syntyy yhteydestä niiden kontekstiin, niiden tuottajiin, tallentajiin ja käyttäjiin. Arkistojen tulee huomioida erilaiset aineistoon liittyvät sidosryhmät ja aineiston käyttäjäryhmät.

Nämä arkistoalan eettiset ohjeet on tarkoitettu ohjaamaan arkisto-organisaatioita eettisissä kysymyksissä, ja ne ovat myös yksi väline arkisto-organisaatioiden laatutyössä. Ne perustuvat arkisto-organisaatioiden kollektiiviseen yhteisymmärrykseen eettisestä toiminnasta arkistoalalla. **Ohjeet täydentävät erityisesti Kansainvälisen arkistoneuvoston (ICA, International Council on Archives) vuonna 1996 hyväksymiä arkistonhoitajan eettisiä sääntöjä, jotka ohjaavat jokaisen arkisto- ja tiedonhallinta-alan ammattilaisen velvollisuuksia.** Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK) on tehnyt eettiset ohjeet tieteelliselle, ihmiseen kohdistuvalle tutkimukselle, jotka voivat myös tulla sovellettavaksi kulttuuriperintöaineistojen tutkimukseen. Nämä eettiset ohjeet eivät ota kantaa juridisiin kysymyksiin.

Perustuslain mukaan (20 §) vastuu kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille. Suomessa vuonna 2018 voimaan saatetun Faron sopimuksen (Euroopan neuvoston puiteyleissopimus kulttuuriperinnön yhteiskunnallisesta merkityksestä) mukaan kulttuuriperintö tarkoittaa ”**niitä menneisyydestä perittyjä voimavaroja niiden omistajasta riippumatta, jotka ihmisten mielestä kuvastavat heidän jatkuvasti muuttuvia arvojaan, uskomuksiaan, tietojaan ja perinteitään**” (2 artikla). Faron sopimuksen keskeisiä periaatteita ovat jokaisen oikeus kulttuuriperintöön ja ajatus kulttuuriperinnöstä yhteisenä voimavarana ja yhteisten muistojen, ymmärryksen, identiteetin, yhtenäisyyden ja luovuuden lähteenä, joka edistää yksilöiden hyvää elämää ja vahvistaa kestävää kehitystä, kulttuurista monimuotoisuutta sekä yhteiskunnan rauhallista ja demokraattista kehitystä. Faron sopimuksessa korostetaan yhteistä vastuuta kulttuuriperinnöstä. Arkistojen tulee huomioida myös alkuperäiskansoihin ja vähemmistöryhmiin liittyvät erityiset eettiset kysymykset. Arkistojen tulee

erityisesti kiinnittää huomiota Saamelaisia koskevan tutkimuksen eettisiin ohjeisiin Suomessa ja Romanitutkimuksen eettisiin ohjeisiin.

Arkistot ovat kulttuuriperintöorganisaatioita, joiden arkistoaineistot muodostavat yhteistä kulttuuriperintöä. Termi arkistoaineisto on ymmärrettävä tässä yhteydessä laajasti kattamaan kaiken arkistollisin periaattein käsiteltävän kulttuuriperintö- ja tutkimusaineiston, sekä analogisessa että digitaalisessa muodossa. Kyseessä voi olla esimerkiksi tekstiaineisto, valokuvat tai äänitteet. Myös termi arkistot on ymmärrettävä laajasti kattamaan sekä organisaatiot, joiden ensisijainen tehtävä on arkistotoiminta, että sellaiset organisaatiot, joissa arkistotoiminta on osa suurempaa kokonaisuutta. Tämän lisäksi julkiseen sektoriin kuuluvilla arkisto-organisaatioilla on kulttuuriperintöön liittyvien tehtävien lisäksi muun muassa keskeinen rooli oikeusvaltioperiaatteiden ylläpitämisessä.

2. Eettiset periaatteet ja hyvä arkistotapa

Arkistojen tehtävä on tallentaa, säilyttää ja asettaa käytettäväksi monipuolisesti yhteiskunnan eri toimijoiden kulttuuriperintöä. Arkistot eivät toimi itseään vaan koko yhteiskuntaa varten, joten arkistojen tulee toimia tiiviissä yhteistyössä eri yhteisöjen ja toimijoiden kanssa sekä aineistojen tallentamisen että käytettäväksi asettamisen yhteydessä.

Arkistoaineistojen merkitys kulttuuriperintönä syntyy yhteydestä niiden kontekstiin, niiden tuottajiin, tallentajiin ja käyttäjiin. Arkistojen tulee huomioida erilaiset aineistoon liittyvät sidosryhmät ja aineiston käyttäjäryhmät.

Arkistot ovat aktiivisia ja subjektiivisia toimijoita, joiden tekemät valinnat vaikuttavat siihen, miten kulttuuriperintö säilyy ja miten se saatetaan käytettäväksi. Arkistojen tulee huolehtia tehtävistään vastuullisesti ja tasapuolisesti. Arkistojen toiminta perustuu niiden pitkäjänteisesti rakentamaan luottamukseen. Jokaisen arkisto-organisaation ja arkistoissa työskentelevän on omalla työllään tuettava ja varmistettava luottamuksen säilyminen ja vahvistuminen. Arkisto-organisaatioiden tulee toimia myös riippumattomasti vastustaen ulkopuolista painostusta. Kulttuuriperinnölle mikään inhimillinen ei ole vierasta, joten kulttuuriperintöä ovat myös ristiriitaisia reaktioita tai pahennusta herättävät sekä ikäväksi ja vastenmieliseksi koetut asiat, eikä sitä tule pestä ongelmista tai silotella.

Arkistot kuuluvat kaikille. Arkisto-organisaatioiden tulee olla lähtökohtaisesti avoimia kaikille, ja arkistoaineistojen tulee olla käytettävissä niin avoimesti kuin mahdollista ja niin rajoitetusti kuin on välttämätöntä. Lähtökohtana kaikelle eettiselle arvioinnille tulee olla arkistojen avoimuus, ja eettisten rajoitusten tulee näin ollen olla poikkeuksia ja mahdollisimman rajattuja.

Arkisto-organisaatioiden toiminnan tulee tukea perusoikeuksien toteutumista. Eri perusoikeuksien kesken vallitsee aina jännitteitä, joiden huomioiminen arkisto-organisaatioiden toiminnassa luo tarpeen ja taustan eettisille ohjeille.

Arkisto-organisaatioiden tulee toiminnassaan tukea hyvää arkistotapaa. Hyvän arkistotavan noudattaminen edistää laadukkaita, eettisiä ja lainmukaisia prosesseja arkisto-organisaatioissa, ja sitä voidaan käyttää myös eettisen arkistotoiminnan itsearvioinnin välineenä. Hyvään arkistotapaan kuuluu muun muassa seuraavaa:

- eettiset linjaukset päättää arkisto-organisaatio, ei yksittäinen arkistoammattilainen;
- eettisten kysymysten käsittelyyn tulee olla selkeät prosessit, vastuunjako ja toimintatavat;
- toiminta on läpinäkyvää, pitkäjänteistä ja turvattua;
- toiminta ja toimintatavat ovat suunniteltuja ja dokumentoituja sekä prosessit selkeitä ja ohjeistettuja;
    - aineistojen hankinta on suunniteltua ja määriteltyä;
    - aineistojen pysyvä säilytys on turvattua, myös poikkeusolosuhteissa;
    - aineistojen viitetiedot ovat mahdollisimman luotettavia, laadukkaita ja ajantasaisia; ja
    - aineistot ovat käytettävissä niin laajasti kuin mahdollista ja niin rajoitetusti kuin on välttämätöntä;
    - käyttäjiä palvellaan tasapuolisesti, yhdenvertaisuutta tukevasti ja ammattimaisesti; ja
- henkilökunnan ammatillista osaamista tuetaan ja vahvistetaan esimerkiksi koulutuksella.

Arkisto-organisaation tulee sen toimintaa koskevassa riskianalyysissä arvioida myös eettiset riskit.

3. Aineiston hankinta ja luovuttajat

Arkisto-organisaatiolla tulee olla hankintapolitiikka, jossa määritellään hankinnan kriteerit, vastuunjako ja prosessit. Arkisto-organisaatioiden kansallisella yhteistyöllä tuetaan teemallisesti, ajallisesti ja alueellisesti monimuotoisen ja yhteiskunnallisesti edustavan arkistoaineiston talteen saamista.

Luovuttajan tahtoa siitä, mihin arkisto-organisaatioon aineisto luovutetaan, kunnioitetaan lähtökohtaisesti, mutta arkisto-organisaatio päättää, miten se hankintapolitiikkansa mukaisesti laajentaa arkistoa. Jos luovuttaja vaatii liian laajoja käytön rajoituksia, arkisto voi kieltäytyä vastaanottamasta aineistoa vedoten tehtäväänsä tarjota aineistoa käytettäväksi vain kohtuullisin ja perustelluin käyttörajoituksin.

Luovuttajat tulee kohdata tasapuolisesti ja ammattimaisesti huomioiden osapuolten intressien tasapainottaminen. Luovuttajan kanssa tulee avoimesti käydä läpi luovutuksen sisältö ja varmistaa, jotta luovuttaja ymmärtää sen seuraukset. Luovutuksista laaditaan luovutussopimus, jossa määritellään selkeästi omistusoikeuden siirtyminen ja aineiston käytön ehdot.

Arkiston tulee mahdollisuuksien mukaan varmistaa, että luovuttaja on oikeutettu aineiston luovuttamaan. Arkiston ei tule ryhtyä osapuoleksi tai ottamaan kantaa ristiriitaisissa luovutusasioissa (esimerkiksi erimieliset perikunnat). Arkiston tulee myös huomioida luovuttajan terveydentila ja toimintakyky luovutustilanteessa.

Kun arkisto itse toteuttaa tai ohjeistaa tutkijoita, luovuttajia ja yhteistyökumppaneita aineiston keruussa tai dokumentoinneissa, lähtökohta on, ettei aineistoja anonymisoida, vaan yksityisyyden suoja turvataan tarvittaessa käyttörajoituksin. Perustana on se, että tietosuojasääntely antaa arkistoille laajat oikeudet henkilötietojen, mukaan lukien erityiset henkilötietoryhmät, käsittelyyn (kts. KAM-juridiikkaryhmän suositus henkilötietojen käsittelystä arkistoiminnassa).

Lähtökohtaisesti arkisto-organisaatiot eivät maksa arkistoaineiston hankinnoista.

4. Aineiston hallinta ja käsittely

Aineisto tulee järjestää ja kuvailla aineistolähtöisesti

- säilyttäen provenienssi ja konteksti sekä turvaten autenttisuus;
- palvellen aineiston käyttöä ja löytämistä;
- sekä mahdollisimman arvovapaasti, tasapuolisesti ja syrjimättömästi; ja
- sekä riippumattomasti ulkopuolisista vaikutusyrityksistä huolimatta.

Kuvailulla ei saa häivyttää aineiston luonnetta, mutta kuvailu tulee toteuttaa niin, että kuvailutiedot voidaan asettaa mahdollisimman laajasti käytettäviksi. Kun kuvailutietojen sisältöjä muokataan, tulee säilyttää myös aikaisemmat kuvailutiedot provenienssin ja kontekstin turvaamiseksi. Aikaisemmissa kuvailutiedoissa voi olla sellaista terminologiaa, joka ei kuulu nykypäivän kielenkäyttöön, mutta se tulee säilyttää kuvaamaan ajallista kontekstia. Mikäli kuvailu tapahtuu automaattisesti tekoälyä hyödyntäen, se tulee ilmoittaa selkeästi käyttäjille.

Arkistojen aineistot ovat kertyneet vuosikymmenien tai vuosisatojen kuluessa, joten myös kuvailu on kerroksellista ja osia siitä voi olla jopa satoja vuosia vanhaa sekä puutteellista. Arkistoilla ei ole mahdollisuutta tuntea jokaisen arkistoyksikön sisältöä yksityiskohtaisesti.

Arkistojen tulee näyttää kulttuuri ja yhteiskunta kaikessa monimuotoisuudessaan ja taltioida myös ihmiselämän ikävät puolet, vaikka niihin sisältyisi aineistoa, joka voidaan kokea epämiellyttävänä tai kiusallisena. On tärkeää, että arkistoaineistot ja niiden historialliset kuvailutiedot ovat kattavasti todistusvoimaisia, eikä tällaista aineistoa tai kuvailuun sisältyvää terminologiaa hävitetä tai seulota pois. Toiminta, josta on aikaisemmin käytetty termiä ”eettinen seulonta”, jossa hävitetään tiedot, jotka koetaan kiusallisena tai epämiellyttävänä tai joiden katsotaan loukkaavan yksityisyyttä tai asettavan kohdehenkilöt kiusalliseen valoon, on yksiselitteisesti kiellettyä. Sanallinen ja kuvallinen ilmaisu on aikaan ja kulttuuriin sidottua. Tämä voi kuitenkin johtaa tilanteisiin, joissa osalle aineistosta ja/tai kuvailutiedoista joudutaan asettamaan käyttörajoituksia juridisista syistä.

Aineistoja, joiden hallussapito on rikoslain mukaisesti laitonta (esimerkiksi lasta seksuaalisesti esittävän kuvan hallussapito) ei voida lähtökohtaisesti säilyttää.

Arkisto-organisaatiot toimivat vuosisatojen perspektiivillä, ja tavoitteena on säilyttää aineistot pysyvästi tuleville sukupolville turvallisesti, saavutettavina, todistusvoimaisina ja eheinä. Aineistoja esimerkiksi digitoidaan aineistojen säilymisen turvaamiseksi, ja usein aineistoja täytyy säilyttää myös olosuhdesäädellysti. Arkisto-organisaatioilla tulee olla valmius turvata aineistoja poikkeusolosuhteissa.

Arkisto-organisaatioiden tulee huomioida kestävyys- ja ympäristönäkökulmat aineistojen säilymistä turvattaessa.

5. Aineiston asettaminen käyttöön ja käyttäjät

Arkistot kuuluvat kaikille. Arkisto-organisaatioiden tulee olla lähtökohtaisesti avoimia kaikille, ja arkistoaineistojen tulee olla käytettävissä niin avoimesti kuin mahdollista ja niin rajoitetusti kuin on välttämätöntä.

Käyttäjiä tulee kohdella tasapuolisesti ja tarjota puolueetonta palvelua – ketään suosimatta ja ketään syrjimättä – huomioiden myös kansalliskielten aseman ja merkityksen Suomessa. Arkistoilla on velvollisuus nostaa esiin etiikan tärkeys aineistojen käytössä, mutta vastuu aineiston eettisestä käytöstä on käyttäjillä.

Käytön rajoittamisen tulee perustua lakiin ja/tai luovutussopimuksiin sekä eettiseen arviointiin. Myös aineiston kunto tai muut ominaisuudet voivat johtaa rajoituksiin, samoin kuin arkiston käytössä olevat resurssit. Kaikki käytön rajoittaminen tulee tehdä perustellusti, avoimesti ja dokumentoidusti.

Arkistoilla on oikeus ja velvollisuus seurata aineiston käyttöä ja käyttäjiä. Arkistoilla on juridinen velvollisuus selvittää varkaus tai väärinkäyttö, jota voi olla esimerkiksi aineiston turmeleminen tai muuttaminen, kuten myös väärien tietojen antaminen tai käyttöehtojen rikkominen. Aineiston käyttöä koskeva dokumentaatio voidaan säilyttää pysyvästi, etenkin koska varkaus tai väärinkäyttö voi paljastua huomattavasti käyttöä myöhemmin.

Arkistot voivat edellyttää aineistojen käyttäjiltä käyttöehtojen noudattamista. Tieteelliseen tutkimukseen aineistoja voidaan antaa avoimemmin kuin muuhun käyttöön, sillä tutkimuksen vapaus on perustuslailla suojattu. Tieteellistä tutkimusta tekeviä tutkijoita sitovat tutkimuksen eettiset ohjeet, joiden perusteella tutkijat voivat saada tutkimusaiheeseensa liittyen käyttöön vain tieteelliseen tutkimukseen tarkoitettua aineistoa.

Tietosuojaan liittyvä lainsäädäntö ei suojaa kuolleiden henkilöiden tietoja. Kuolleen henkilön lähiomaisen yksityisyyden suojan pohjalta voi olla erityisissä tilanteissa eettisesti perusteltua rajoittaa ajallisesti aineiston käyttöä. Tämä tulee kuitenkin tehdä aina tapauskohtaisesti ja perustella tarkasti.

Arkistojen aineistoissa on kuolleiden henkilöiden geneettistä tietoa (esimerkiksi hiuskiehkuroissa, postimerkkien takana) ja muuta orgaanista materiaalia (esimerkiksi kuivia kasvinosia), jossa on geneettistä tietoa. Geneettisen tiedon hyödyntäminen luonnontieteellisin menettelyin on kajoavaa, joten kaikki käyttöluvat vaativat erityistä eettistä harkintaa. Kynnyksen käyttölupien myöntämiselle tulee olla korkea. Ihmisen geneettisen tiedon käyttöön liittyy lainsäädännön lisäksi moninaisia eettisiä kysymyksiä, jotka tulee käyttölupaa harkittaessa huomioida (esimerkiksi vaikutus eläviin sukulaisiin voi joko puoltaa tai estää käyttöluvan myöntämisen). Jos käyttölupa myönnetään tutkimusorganisaatiolle, on myös harkittava, onko syytä edellyttää kyseisen geneettisen tiedon asettamista tutkimuksen käyttöön laajemminkin lainsäädännön sallimissa rajoissa.

Kulttuuriperinnön avoimuus mahdollistaa aineiston kaupallista käyttöä, edellyttäen että juridiset ja eettiset näkökulmat eivät sitä estä. Aineistopyynnöt kaupalliseen käyttöön liittyen voivat olla hyvin erilaisia, samoin käyttötarkoitukset, joten pyynnöt tulee käsitellä tapauskohtaisesti. Arkisto-organisaatioilla tulee olla prosessit, joilla mahdollistetaan aineistojen kaupallista käyttöä niiltä osin kuin juridiset ja eettiset kysymykset eivät sitä estä.